

Angst før, nu og i før-fremtiden

Markus Floris Christensen og Anders Ehlers Dam: *Angst i dansk litteratur*, 334 sider. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2023.

Jeg blev overrasket, da jeg hørte om angst som et aktuelt forskningsemne inden for litteraturen. Åbenbart havde jeg en eksistensfilosofisk kodning af termen, hvorfor jeg forbandt den med 1950'erne. Nu er der udkommet en hel antologi om emnet med 13 bidrag fra danske og enkelte tyske litteraturforskere. Bogen udspringer af en konference, der blev afholdt i Flensborg juni 2021. I indledningen hedder det programmatisk, at angst kan berøve os ordet, hvor litteraturen kan give os ordet tilbage og forvandle oplevelser af angst til litterær form. Det skal også forstås på den måde, at litteraturen kan give et modsprog til neurovidenskaben og tilbyde et emotionelt arkiv for de historiske formforvandlinger af angst.

Det virker sympatisk, men der mangler nogle affektteoretiske overvejelser. Er angst noget mere fundamentalt end andre følelser, som vrede, skam, kærlighed m.v., eller er det blot eksistensfilosofien, der flytter med, hvis man antager det? Det hedder også i indledningen, at angst bliver en mestertrope i den moderne litteratur fra oplysningstiden og frem, og med henvisning til Georg Lukács' berømte begreb om "den transcendentale hjemløshed" må man forstå, at angst har med individets svimlende frihed i moderniteten at gøre. Det er unægteligt en gammel travet, og i denne optik bliver moderniteten lidt som en ond demiurgisk gud, der producerer en falden verden i forhold til det, der var før. Men at insistere historiefilosofisk på så radikalt et brud passer måske ikke så godt til den mere nøgterne diakrone ambition om litteratur som et emotionelt arkiv: Var der ikke angst før 1700-tallet? Rettede den sig altid mod noget, f.eks. fortabelsen, og ikke mod intet? Et par artikler om før-moderne tekster, det være sig folkeviser, salmer eller noget tredje, ville have været velgørende. Nuvel, lad os se på de artikler, der rent faktisk er i bogen:

Jacob Bøggild skriver om angst som motiv i flere eventyr af H.C. Andersen, bl.a. "Den lille Havfrue", hvor havfruen får muligheden for at blive menneske med dødens risiko. Artiklens læsninger er interessante som historisk eksempelmateriale, og det påvises, at angsten hos Andersen har affinitet til begrebet hos Kierkegaard og måske endda kan hævdes at foregribe det, men man savner et perspektiv, der rækker videre end denne forbindelse.

Det får man til gengæld hos Isak Winkel Holm, der i sit bidrag prøver at differentiere angstbegrebet hos Kierkegaard, så det også kan bruges dennesidigt som kli-

maangst. Hvordan kan man leve meningsfuldt på randen af katastrofen? Det virker umiddelbart fjernt fra Kierkegaard at tolke hans tanke om at hvile i forsynet som dette, at vi er en del af planeten, og jeg kan ikke vurdere, om Winkel Holm vrider ham af led, men selve dette at sørge i før fremtid som en affektiv atmosfære er spændende, og det er rigtigt, at det kan minde om den fremadrettede sorg hos profeterne, vi kan finde i Det Gamle Testamente og hos Jesus, når han græder over Jerusalem.

I Annegret Heitmans artikel om kvindelige gennembrudsforfattere er angsten et stadium, der bliver overvundet. Det har med kvindelivets begrænsninger at gøre og antager en kønstypisk karakter. Med et begreb fra Niklas Luhmann præciseres det, at de litterære tekster ikke er en direkte iagttagelse af, hvad der psykologisk foregår, men en, f.eks. narrativ, refleksion. Dette litteraturontologiske aspekt kunne godt have været forfulgt lidt mere, også i antologien som sådan. Hvad er det, der foregår, når erfaringer får æstetisk form? Er der både gevinster og tab?

Anna Sandberg skriver om Herman Bang og hans *Sælsomme Fortællinger*. Bang var en sårbar krop og del af en udsat minoritet, og han led af både præstationsangst, sygdomsangst og økonomiske bekymringer. Som sådan kan han virke som en "samtidig" i forhold til vores skrøbelige periode, men det er interessant, hvor meget af hans udsathed, der også havde med chokket i 1864 at gøre, sårfeberen fra Dybbøl.

Måske er jeg som Henrik Pontoppidan-entusiast forudindtaget, men jeg synes, at Anders Ehlers Dam har skrevet et af bogens bedste bidrag med sin analyse af *De Dødes Rige*. Hans pointe er, at angsten i romanen ikke kun er noget, personerne har; de er i den som en suprasubjektiv stemning, fremkaldt af tidsatmosfæren. Han laver også en interessant læsning af romanens "utopiske" afslutning, der ofte er blevet set som påklistret, ubehjælpelig eller ironisk. Angsten som en kollektiv stemning eller atmosfære trækker på affektteori – affekter er relationelle, nok så meget som individuelle – og den pointe har også bud til vor tid, hvor stress og mistrivsel antager et epidemisk omfang, der gør en forestilling om "social smitte" nærliggende.

Rasmus Vangshardt står for bogens mest farverige bidrag med sit tidsbillede af den ekspressionistiske forfattergruppe omkring frokoststuen "Kannibalen" i mellemkrigstidens København. Især den ukendte bohemedigter Johannes Weltzer er et fund med mange prægtige citater. Som ved de kvindelige gennembrudsforfattere gælder det her, at angsten kun er en fase, og den er oven i købet halvså behagelig, man drømmer om den og leger med den; man dyrker mørke forløsningserfaringer og føler sig som del af et verdensteater, der er indsat i en større metafysisk orden. Vangshardt trækker her på sin forskning i den spanske barok og motivet om verdensteateret. Vi er langt væk fra det dystre og livslammende angstbegreb, men nu er forfatterne også indfanget, mens de var unge og lystige.

De to efterfølgende bidrag af Marianne Stidsen og Anders Juhl Rasmussen er enkeltstudier i angsten hos hhv. Ole Sarvig og Tove Ditlevsen. Stidsen læser Sarvig i regi af Erich Fromm og Anthony Giddens, og artiklen lægger sig op ad hendes doktordisputats. Sarvig så kunsten som en sjælehealer og dyrkede kristendommen i en ny og ukendt skikkelse. Artiklen er stilfærdig, og lidt atypisk har Stidsen ikke indflettet bombastiske kommentarer til tidens værdikampe. Juhl Rasmussen bemærker, at Ditlevsen nok så meget som Tom Kristensen er angstens digter. Hun røber ret sent, at hun faktisk har været syg i psykiatrisk forstand siden sit 12. år. Ditlevsens

skrøbelighed fylder måske ikke så meget i den pulserende renæssance, hun trækkes igennem i disse år. Juhl Rasmussen fremdrager meget interessant hendes lange forbindelse og sågar venskab med psykiateren Thorkild Vanggaard, der nåede at blive opfattet som en meget kontroversiel figur af kvindebevægelsen. Måske gemmer der sig et emne for videre udforskning her. Juhl Rasmussen noterer også, at en let flirt fra Ditlevsens side med antipsykiatrien ikke kommer til at sætte sig nogle videre spor i forfatterskabet.

Markus Floris Christensen trækker i sit bidrag de teoretiske perspektiver op; angst har også med interpersonelle relationer og emotionelle svingninger at gøre, og det forhold kan i litteraturen som refleksionsmedium spille videre i en dynamik mellem forfatter, tekst og læser. Det er en god pointe, også vendt imod skepsis fra andre fagtraditioner, der arbejder mere kvantitativt og kan have svært ved at forstå, hvordan en forfatters singulære arbejde kan være repræsentativt for andet end hendes personlige og idiosynkratiske indre forestillingsverden. Floris Christensen vil gerne udfordre et udsagn fra Hugo Friedrich om, at man i moderne litteratur ikke kan finde en vej ud af angsten igen. Han mener, der kan være noget opbyggeligt over den litterære bearbejdning af angsten, og han siger, at i vore dages diagnosesamfund kan det være svært at skelne den raske fra den syge, og at litteraturen måske kan modvirke fastfrysningen af den menneskelige subjektivitet i diagnostiske spektre. Det er gode pointer, og den teoretiske del af artiklen overskygger dens læsninger af Thorkild Bjørnvig, Inger Christensen og Søren Ulrik Thomsen, som ikke giver så meget.

Henrik Zetterberg-Nielsen skriver om fikcionalitet og seksualitet hos Svend Aage Madsen. Hvordan skal man opfatte bestemte seksuelle fantasier, som kan have stor udbredelse? Er det ønskedrømme, eller er det omvendt noget, man absolut ikke ville ønske for sig selv, som voldtægtsfantasier for kvinders vedkommende og hanrejsfantasier for mænds vedkommende? Zetterberg-Nielsen diskuterer ikke, hvad de kunne udspringe af, siden det ikke er ønskedrømme, men han lægger vægt på at afpatologisere dem og bevæger sig gennem artiklen på en fin og tynd line mellem usnerpet frisind og seksualpolitisk korrekthed. Artiklen er vældig interessant, men den burde måske have stået i en anden antologi, for angsten tematiseres ikke så meget.

Lasse Gammelgaard's artikel om Simon Grotrians salmedigtning tangerer måske også mest antologiens emne ved at diskutere hans "anxiety of influence" i forhold til store forgængere inden for genren. Louise Mønster skriver om Henrik Nordbrandt, der først sent i livet blev mere eksplicit om, at han havde været præget af psykisk sygdom og fandt nogle årsager i barndommen omkring bombardementet af Den Franske Skole på Frederiksberg. I den interessante digtsamling *Jetlag* (2015) beskriver Nordbrandt et voldsomt angstanfald under en flyvetur til Costa Rica. Nordbrandt ekspanderer sin angst ikke bare ned i barndommen men også ud i et stort og historisk billede af Columbus og imperialismen. Mere interessant er det måske, hvordan angst og ubehag ved tilværelsen for ikke så lang tid siden blev opfattet som et eksistentielt grundvilkår for en digter som Nordbrandt, måske ligefrem et adelsmærke, for følsom til november i Danmark, til nu at blive set som noget mere konkret-sygeligt. Det svarer til, hvordan kunstneres alkoholisme før blev set som et naturligt tilbehør, "kampen med de indre dæmoner", der samtidig gjorde dem skabende, hvor den i dag mere vil blive opfattet, f.eks. i et tilfælde som Dan Turèll,

som, ja, slet og ret alkoholisme med store omkostninger for forfatteren selv og hans nærmeste.

Antologien afsluttes med et fint og perspektivrigt bidrag ved Sophie Wenerscheid, der noterer, at der i dag ikke er angstmangel, som i eventyret om prinsen, der drog ud for at lære angsten at kende. I dag har vi rigeligt med især fremtidsangst, men katastroferne er ikke rigtig indtrådt endnu, så vi må trække på vores forestillinger og på litteraturen for at forstå, at vi allerede nu lever på en såret planet. Vi må anskue os selv fra fremtiden, retrospektivt, som hun siger med en henvisning til Winkel Holm. Wenerscheid udviser dog samtidig med henvisning til Norbert Bolz en vis reservation over for den grønne bevægelse: Den kan ende som en angstreligion, en politisk teologi, en menneskefjendtlighed, som regner med en katastrofe, der kun kan afværges, hvis vi øjeblikkeligt omvender os og radikalt ændrer den måde, vi lever på. Men angst er ikke en god rådgiver, hvis den er så stærk, at den gør os ude af stand til at handle, så når Wenerscheid læser sære økofiktioner og spekulativ fiktion, søger hun hellere billeder, der kan have en opløftende og aktiverende effekt. Angsten fremmaner måske nok det værste, men tillader alligevel med litteraturens bearbejdning et håb om, at det ikke vil ske.

Angst i dansk litteratur er en god og gedigen antologi. Der er ingen bidrag, der ikke er interessante. En del har dog en tendens til at lukke sig for meget om deres emne. "Løft nu blikket lidt", kunne redaktørerne godt have sagt. Der er (vel) ikke noget at være bange for.

Anmeldt af Nils Gunder Hansen

Et tvetydigt lys: En bearbejdet ph.d.-afhandling med et stort, alment sigte

Nicklas Freisleben Lund: *I ambivalent kamp. Strejkeromanen 1850-1950*, 270 sider. SFAH's skriftserie nr. 62, 2023.

Nicklas Freisleben Lunds (herefter NFL) bog *I ambivalent kamp: Strejkeromanen 1850-1950* er en bearbejdet ph.d.-afhandling. Den har den akademiske afhandlings teoretiske stringens, dens systematiske, klare og tesestyrende opbygning, dens meningsfulde og åbende opsummering og perspektivrige slutning. NFL fortjener sin titel. Men bogen er mere end det. Den er et engageret, til tider lidenskabeligt forsvar for "politisk" litteratur, ikke (blot) i den betydning, at den (litteraturen) handler om politik, men også på den måde, at man skal kunne bruge den som inspiration, når man skal ud at lave politik. Og hvem skal ikke det i disse tider, hvor det bliver mere og mere umuligt at skjule sig for de globale katastrofer, der truer os alle sammen. På den måde bliver bogen solidarisk med den "engagerede" litteratur, der godt ved, at

engagementet har komplekse og til tider tvivlsomme sider. Den vil vise en litteratur, ikke ved at understrege det alment menneskelige, etiske aspekt af disse romaner, men at det aktuelle, konkrete udgangspunkt, den konkrete strejke, rummer en kompleksitet og ambivalens, der er gældende for al menneskeligt liv. Afhandlingen bliver derved selv “engageret” – med den samme bevidsthed om sin egen ambivalens, dens forkortede forklaringer, afskårne sammenhænge og diskutabile konklusioner. Den kaster lys over en genre, men et tvetydigt lys, ikke fordi det er forkert, men fordi det altid rummer flere tolkningsmuligheder.

Dermed er ikke sagt, at *I ambivalent kamp* er teorifjendsk. Den fører læseren i et stort anlagt kapitel (som NFL antyder, man godt kunne springe over!) ind i en (fiktiv) kamp mellem to af litteraturvidenskabens store fyrtårne, en kamp der godt kunne minde om kampe i arbejderbevægelsens historie: modsætningen mellem den gamle marxist Georg Lukacs’ beskrivelse af modernismens tab af betydningssammenhæng og kampen for en ny “mening” og den nulevende franske syndikalist og anarkist Jacques Rancieres forestillinger om den spontane, momentane og ultimative artikulation af modstanden mod kapitalismen, en modstand som ikke tror på noget systematisk alternativ, men lever i det levende nu. Af disse to udnytter, så vidt jeg kan se, NFL mest den lukacske position (både i den førmarxistiske og marxistiske udgave), mens Ranciere efterlades som en teoretisk trædesten ind i NFLs egentlige ærinde: den strukturerede strejkeroman. Det er lidt synd, for den ranciørske position dukker jo ofte op i litteraturlæsningsens spontane artikulationer og bliver fint samlet op af NFL. Uden reference til Rancière.

Men anyway: *I ambivalent kamps* piece de résistance (her brugt i en anden betydning end i arbejdskampen!) er dens analyser af tre romaner om strejker, der til sammen dækker tre epoker og tre varianter i den europæiske arbejderbevægelses historie: Emile Zolas *Germinal* fra 1885, Martin Andersen Nexø’s “Den store kamp”, tredje del af *Pelle Erobreren*, 1909, og John Steinbecks *In Dubious Battle* fra 1936. Tre romaner skrevet i tre forskellige faser af arbejderbevægelsens historie og med forskellige nationale rammer; men NFL identificerer en fælles grundstruktur i temaets udfoldelse og lighedspunkter i personopbygning og scenegestaltning, så han med rette kan identificere en specifik genre, der kan kaldes “strejkeromanen”. En subgenre til det, man i sin tid kaldte “arbejderlitteratur”, og som NFL dristigt (i en fodnote!) indplacerer som “modernistisk”. Det må vi snakke om ved lejlighed. Hovedpointen i hans tre analyser er, at en konkret strejke bliver beskrevet, dens faser diskuteret og dens dilemmaer fremlagt. I alle tre tilfælde er der ikke tale om, at strejken lykkes, dvs. dens eller bare et af dens mål opfyldes, men at kampen har en energi, en dynamik, der forplanter sig til læseren, og som kan have (burde have) en igang sættende virkning.

NFL er en god læser, og han lykkes med at få teksternes appellative struktur til at stå frem. At det lykkes bedst i de to romaner, han citerer på deres originalsprog, Nexø’s og Steinbecks, er der vel ikke noget at sige til. Zolas knudrede fransk skal man jo være varsom med, det kunne selv oplyste folk i hans samtid have vanskeligheder med. Men når han i sine analyser fremhæver folketalen, den retoriske præstation, som lederen af strejken i alle romaner til en begyndelse i alt fald lykkes med, kunne jeg godt have tænkt mig lidt mere nærgående tekstlæsning. For netop i noget, der

kalder sig en roman – og ikke et agitationsskrift eller en artikel – må forholdet mellem artikulation, stemmeføring og tema være essentielt. Det gælder vel også for NFLs egen bog: Den lever også af at italesætte en virkning. En afgørende pointe i alle hans analyser er, at strejken fremstilles med alle dens dilemmaer, men uden at en helt præcis handlingsangivelse kan anvises. Hvis den findes, er det som et fantasiprodukt, jf. *Pelle Erobrerens* kollektiv uden for København i “Gryet”. Det er der ingen, der tror på – heller ikke forfatteren, er NFL’s underforståede holdning. Men her som andre steder har han problemer med helt præcis at fremlæse den “fortællerstemme”, som han alligevel eksplicit opererer med. Men det er sgu også tit svært, kan jeg forsikre.

Bedre lykkes det for NFL i det aspekt af strejkeromanen, han kalder det “teatraliske, action-prægede”. Hans beskrivelser af disse handlingsgange, strejkens begyndelse, skandering og udløb, er fremragende og afslører en formgivning i denne litteratur, der faktisk nærmer den til den modernisme, som NFL tøvende akkrediterer den til. Når den autoritative, styrende fortæller er på vej ud af den moderne roman, efterlades denne netop som en dramatisk struktur med affinitet til det samtidige teater. Eksemplerne er legio, i dansk litteratur Hermann Bang, i den “store” internationale modernisme Joyce, Proust og Döblin. Strejkerne finder i romanerne sted på en scene, og det sceniske er en central del af deres formgivning. Det er vel det aspekt, der i dag gør netop strejkeromanen mere læsevenlig end så meget andet af den såkaldte arbejderlitteratur.

Men alt i alt har jeg ingen indvendinger mod NFLs romanlæsninger. De er solide og informative, inklusiv sober diskussion af den hidtidige forskning på området, sådan som det sig hør og bør i en ph.d.-afhandling. Men det er på en måde heller ikke afhandlingens vigtigste ærinde, det ligger i de spørgsmål, der afslutter de historiske og genremæssige analyser. Det ligger i spørgsmålet: Hvad skal vi i dag med disse gamle romaner? I en tid, hvor den slags arbejdskamp stadig findes, men helt har ændret vilkår og rammer. Det er et scoop af NFL at citere den nuværende skoleminister Mattias Tefaye for hans efterord til nyudgaven af *Pelle Erobreren* i 2017. Når Tefaye konstaterer, at “mange politikere i dag har reduceret den gamle drøm om retfærdighed til ukendelighed”, må man jo spørge: “Hvad med dig, Mattias, hvad skal du nu til at lave?” Det vil han næppe svare på, men vi andre må vel blive ved med at spørge. Eller udbryde med de ord af den gamle modernist Samuel Beckett, som NFL slutter sin bog med: “Ever tried. Ever failed. No matter. Try again. Fail better”. Når vi efter at have læst NFLs bog går ud i livet for at mislykkes igen, sker det i alt fald på et mere oplyst grundlag.

Alligevel kan man konstatere, at der over NFLs store analyses slutning hviler et lidt sørgmodigt skær. Strejkeformerne har i vor tid forandret sig til (næsten) ukendelighed, problemerne, der skal løses, er så globale og kolossale, at de næppe løses med arbejdsnedlæggelser. Derfor denne “modstandens melankoli”, som NFL citerer den italienske filosof Enzo Traverso for, blikket tilbage på en modstandens æra, der har mistet sin aura. NFL gennemgår til slut tre nyere strejkeromaner – symmetrien er påfaldende – der alle repræsenterer den “strejkenostalgi” eller “romantisering”, som han generelt mener, de moderne strejkeromaner har. Den sidste: David Peaces *GB84* fra 2005 endda med karakteriseringen “postpolitisk strejkenostalgi”, det kan

næsten ikke blive sørgeligere. Men denne slutning er helt fair og tvinger læseren af NFL's bog til at reflektere sin egen position: Hvad skal vi med disse tilbageblik i historien, som historikerne altid belærer os om, at vi ikke kan lære noget af. Men som vi alligevel altid foretager.

Spørgsmålet hænger tilbage efter NFL's bog, insisterende og uafgjort. Det er ikke noget ringe resultat af en videnskabelig undersøgelse.

Anmeldt af Steen Klitgård Povlsen